

===== Hajnal Géza =====

/// „Nem találunk szavakat”

Szőnyei Tamás Molnár Gál Péter (MGP) naplójáról írt kritikáját olvasva Esterházy Péter legendás kezdőmondata jutott az eszembe.¹ Szőnyei asztalt beszakító kétkötetes remekét, a *Titkos írást*² rendszeresen forgatom tanulmányaim írása közben. Szerzőjével egyszer-kétszer váltottam szót az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTTL) kutatótermében vagy éppen a szomszédos Hunyadi téri csarnokban.³ Tudása, hozzáállása elismerésre méltó, emellett habitusa is megfogott. Így nem valamiféle szakmai bajszhúzogató inspirálja cikkemet, hanem annak végig-gondolása, hogy nem tévedett-e, mikor MGP-re koncentrálva az alábbi bekezdést írta recenziójában:

„MGP tudhatta, hogyan oldott meg egy hasonlóan emberpróbáló feladványt Esterházy Péter, miután elégették az édesapja ügynöki munkásságát őrző dossziékat. Ismerhette Esterházy módszerét, láthatta, miként működik, s ehhez képest is alakíthatta ki a magáét. Az író időrendben, akár mondatonként, sőt olykor szavanként reflektált apja jelentéseire. MGP más módszert választott.”⁴

Érteni vélem, hogy Szőnyei Tamás Esterházy Péter kapcsán elsősorban a *módszerére* kíván reflektálni, erről is kifejtem majd a véleményemet, de nehezen tudok elmenni a *megoldott emberpróbáló feladvány* mellett. Valóban megoldotta EP a feladványt? Ahogy az író maga kérdezhetné: Mit is oldott meg? Talán a *megpróbálta megoldani* lett volna a pontos kifejezés, az immár nagykorúvá vált *Javított kiadás* című regény említése kapcsán.⁵ Esterházy Péternek azonban – ellentétben mondjuk két íróval, Csurka Istvánnal és Tar Sándorral, akiknek a saját múltjukkal kellett elszámolniuk – nem a maga bűnével, árulásával (hosszan sorolható) kellett szembenéznie, hanem az akkor már halott apjával. Újraolvasva szövegét, ennyi év távlatából még inkább lát-szik, hogy a fiút nem csupán az apja üdve izgatta, hanem a sajátja is. Hogy mi lesz ővele,

1 = Szőnyei, 2020.

2 = Szőnyei, 2012.

3 = „Kimentem a közeli piacra banánért” – írja Esterházy Péter apja állambiztonsági tevékenységével kapcsolatos iratainak tanulmányozása közben.

4 = Szőnyei, 2020.

5 = Esterházy, 2002.

hogy ez a szégyenletes ügy, az apa ügynök volta, napvilágra került. Hol lesz a helye íróként, aki éppen befejezte tíz év óta írt családregényét, a *Harmonia celestis*,⁶ ha tetszik, az apja márványba faragott szobrával. (Persze erről szó sincs...) Mi lesz a családjával, a családjával *nevével*? Mit kell máshogyan értelmeznie, elsősorban magának – később olvasóinak – a saját korábbi szövegeiben? Tehát a *Javított kiadás* elsősorban Esterházy Péterről, nem pedig Esterházy Mátyásról szól. Az apák és fiúk problémakör újra és újra fölvetődő dilemmáinál mindig nyugvópontra jutunk, ha elfogadjuk alapvetésül: mindenki a maga tetteiért felelős. Jelen esetben a fiú azért, hogy hogyan ír az apjáról. Lehetséges, hogy többet ártott apjának a *módszerével* – jelesen a könyvírással, jelentései ízekre szedésével –, mint amit megérdemelt. Noha két évig hordozta magában a családján esett szégyenfolt okozta fájdalmat, ami ebből a szempontból nagy idő, de mégsem volt türelme megvárni, hogy kihűljenek a frissen olvasott akták, lecsillapodjanak a jogosan feltörő indulatai, hogy kellően eltávolítsa magától a problémát. Hanem a saját eszközével, az írással próbálta feldolgozni a történeteket. Az írást mint terápiát próbálta alkalmazni. Dés László emlékezett⁷ vissza barátja halála után élete traumájára, s érthetően elfogult mondataiból is kiviláglik, hogy a feldolgozás nem sikerült. *Hiába írta ki magából*. Dés szerint etikailag, irodalmilag, esztétikailag rendben van a könyv, *nagy írás és nagy emberi tett*, csak éppen mentálisan nem használt.

A *Javított kiadás* megjelenése után három évvel Vámos Miklós (az ő apja életében is voltak szégyenfoltok: Rajk titkára volt) faggatta kollégáját egy pódiumbeszélgetésen.⁸ Vámos dicsérte a könyvet, ám az volt a benyomása, hogy EP *semmilyen mentséget nem talált* apja számára. Erre EP kurta „*dehogynem*”-mel és kézlegyintéssel felelt. Majd tovább folytatva elmondta, hogy a „*valóság tudomásulvételének egy abszurd helyzete volt a számomra, és ennek megfelelően abszurdan viselkedtem, és abszurdan gondolkodtam a magam számára. És ezt írtam én le.*” Tökéletesen tisztában volt tehát vele, hogy mit csinált. Vámos Miklós tovább feszegette EP aktuális érzelmeit; vajon az eset eltávolította a fiút apjától, vagy éppenséggel jobban megszerettette vele? „*B változat*” – érkezett a szomorkás válasz. Ám az olvasónak és az utókornak a könyv maradt.

Hosszan elemezhető a *Javított kiadás* stiláris, művészi, irodalmi szempontok alapján, amit sokan meg is tettek korábban,⁹ egyértelművé téve, hogy EP szövege alapvetően az irodalom tárgykörébe tartozik. Fontos tisztázni, hogy egy regényről beszélünk, ráadásul olyanról, mely egy másik regénynek a mellékleteként született a szerző egyértelmű szándéka szerint. A két mű együtt értelmezendő. Szőnyi Tamás viszont az állambiztonsági szervek iratainak szakavatott elemzője, és cikkét sem egy irodalmi folyóiratban, hanem egy szakmai periodikában jelentette meg.

6 = Esterházy, 2000.

7 = Dés, 2016.

8 = Vámos Miklós és Esterházy Péter beszélgetése az Alexandra Könyvesházban, 2005. december 21. <https://www.youtube.com/watch?v=vXo2LoSnZCo> (Utolsó letöltés: 2021. február 24.)

9 = Ezek közül itt csak kettőt említek, amelyek a regény megjelenése utáni évben górcső alá vették az összes megjelent recenziót. Olasz, 2003; Böhm (szerk.), 2003.

Tényszerűen megállapítható: Esterházy Mátyást beszervezték, és jelentéseket írt. Ez akár tekinthető árulásnak is. Ám, hogy ártott-e valóban bárkinek is (az ügynökök jelentéseivel foglalkozó történészek, nagyon helyesen, megkülönböztetik az ártó, készakarva rosszat tevő és a teljesen ártalmatlan jelentésírókat, lásd erről például Ungváry Krisztián cikkét¹⁰), később bocsánatot kért-e, meggyóna-e bűnét stb., stb., ezek mind mérlegre teendők ahhoz, hogy erkölcsi ítéletet mondhassunk valaki fölött. (Persze előbb a *saját szemükből a gerendát...*, illetve *az vesse rá az első követ...*) Ettől még megértjük, ha a fiának mindez rosszul esett. Más fiak, esetleg unokák, ezt máshogyan *oldották meg*.¹¹

A Csanádi fedőnevű ügynök jelentéseit tartalmazó dossziét nem tanulmányoztam, de átfutottam a levéltári adatbázisban, hogy kikről jelentett. Nem írt olyanokról, akik fia, Péter köréhez tartoztak; se tanáraitól, se írókról, hanem a saját arisztokrata rokonairól, barátairól: grófokról, tengerésztisztekről, papokról, nagykövekről, akik kényszerből sokszor fizikai munkával tartották el családjukat, átélték a kitelepítést, esetleg a börtönt. Azokról, akikről kérték, hogy jelentsen. És lehet, hogy nekik jelezte, ne mondjanak előtte semmi kompromittálót. Ez bevett ügynöki megoldás volt a hetvenes–nyolcvanas években. Az is elképzelhető, hogy volt, akitől bocsánatot kért. A fiaitól nem. Ő is próbálta *megoldani az emberpróbáló feladatot*.

Az ügynöki jelentéseket olvasó kutatóban kialakul egy kép a jelentésíróról, próbálja megérteni cselekedetei hátterét, gondolkodásmódját. Ugyanakkor nem tekinthet el attól a nagyon fontos kérdéstől, hogy mi volt a kiindulási pont, az origó, jelesül, hogy miért és milyen körülmények között szervezték be az ügynököt. Ez Esterházy Mátyás esetében homályban marad. Vélhetően eltűnt a beszerzési dosszié.

Ismerve a jelentések jellemzőit, megállapítható például, hogy a gépelt verziók sokszor nem az ügynök szavait tartalmazzák. Sokáig Esterházy Mátyás sem volt hajlandó leírni megfigyeléseit, tapasztalatait („*az ügynök minden alkalmat megragad arra, hogy írásos jelentést ne adjon, nem akarja személyét kompromittálni*”¹²), hanem a tartótiszttel történt beszélgetés alapján készült el a jegyzőkönyv. Magyarán nem a szerző szavait, illetve nem biztos, hogy az ő szavait olvassuk. Valaki diktálta, valaki legépelte. Szövegmodosulás történt. Ráadásul ezeknek a jegyzőkönyveknek sokszor a tartótiszt által írt megjegyzéseit kommentálja az író könyve első harmadában, tehát végképp nem apja szavait. („*Feladat*,” „*Intézkedés*” szerepel a jelentések végén.) Majd a saját szövegét, a *Harmonia caelestis*t vizsgálja, azt fürkészve, hogy akaratlanul nem történt-e benne utalás apja besúgó voltára. A fikciót méri a valósághoz. Ez már valóban az irodalom tárgykörébe tartozik. A recenzensek ki is emelték, hogy az ügynöki jelentések önmagukban unalmasak, sekélyesek lettek volna, milyen jó, hogy irodalmat kaptak helyette.

10 = Ungváry, 2006.

11 = Pokorni Zoltánnak például kétszer kellett szembesülnie ősei bűneivel. Megtette anélkül, hogy pálcát tört volna felettük. Igaz, akkor már mindkét eset napvilágot látott a történészi elemző munkát követően.

12 = Esterházy, 2002: 52.

Ám a későbbiekben sem ismerhetjük meg az apa szavait (akár módosultak, akár nem), mivel EP nem közli egyetlenegyszer sem egyben a jelentéseket. Szavakat és mondatokat emel ki belőle, azokra reflektál, de leginkább ő narrálja az eseményeket az általa olvasottak alapján. Mi, befogadók nem ismerhetjük meg, mit írt le az apa. Eltűnnek a mondatok és a szavak. Magának leírja, többször utal is erre. „*Hol Ottlikot másolok, hol ilyesmit, nagy a fésztaóv.*” Tényleg olyan nagy ez a fésztaóv a saját eljárását tekintve? Hiszen mindkétszer ugyanaz történik: az olvasó nem láthatja az eredeti szöveget, a valódi forrást. A két másolás inverze egymásnak. Ottlik *Iskola a határonját* szó szerint lemásolja egyetlen papírlapra, ezzel olvashatatlaná teszi. Apja szövegét lemásolja ugyan, ám nem teszi közzé, ezzel teszi olvashatatlaná.¹³

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a *Javított kiadás* című regény nem nevezhető *módszernek*, másoknak végképp nem ajánlható, és önmagában nem alkalmas a sokat emlegetett szembenézésre sem.

Szőnyi Tamás MGP könyvéről írt recenziójából is megtudhatjuk, hogy a színikritikus Luzsnyánszky Róbert néven írt jelentései még életében megjelentek,¹⁴ ha a szakember feltételezése szerint hiányosan is, mégis több száz oldalon olvasható, egybefüggő szövegrészekkel. A *Coming out* című könyvet pedig szerzője megírása után mégsem kívánta kiadni, jogörököse döntött így tíz évvel MGP halála után. Így ezt a művet is *másképpen* érdemes talán olvasnunk.

=== Hivatkozott irodalom ===

Böhm (szerk.), 2003

Böhm Gábor (szerk.): *Másodfokon. Írások Esterházy Péter Harmonia caelestis és Javított kiadás című műveiről*. Budapest, Kijárat.

Dés, 2016

Dés László: <szaxofonozz, majd:>. In Kőrössi P. József (szerk.): *A megrendülés segédigéi*. Budapest, Noran Libro.

Esterházy, 2000

Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Budapest, Magvető.

Esterházy, 2002

Esterházy Péter: *Javított kiadás – melléklet a Harmonia caelestishez*. Budapest, Magvető.

¹³ = = Már önmagában az nagy tett a részéről, hogy apja jelentéseit pirossal szedték a könyvben, hiszen EP írói felfogásának alapvetése volt a vendégszövegek hivatkozás nélküli beépítése szövegeibe.

¹⁴ = = Fonyódi (szerk.), 2004.

Fonyódi (szerk.), 2004

Fonyódi Péter (szerk.): A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan” Luzsnyánszky dosszié.
Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány – Kapu Könyvek.

Olasz, 2003

Olasz Sándor: A Javított kiadás antinómiái. *Új Forrás*, 3. sz.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: Titkos írás. *Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*.
Budapest, Noran.

Szőnyei, 2020

Szőnyei Tamás: Outcome. Molnár Gál Péter: Coming out. *Betekintő*, 4. sz. 129–138.

Ungváry, 2006

Ungváry Krisztián: Mozgástér és kényszerpályák. (Ecsetvonások egy egyházfő életrajzához). *Élet és Irodalom*, 2006. február 3. 10–11.

=== Internetes hivatkozás ===

Vámos Miklós és Esterházy Péter beszélgetése az Alexandra Könyvesházban,
2005. december 21. <https://www.youtube.com/watch?v=vXozLoSnZCo>
(Utolsó letöltés: 2021. február 24.).

Kulcsszavak

=====

értelmiség, kultúra, recenzió

/ We Can't Find the Words /

Tamás Szőnyei has written a review about Péter Molnár Gál's memoirs. He refers to Péter Esterházy's novel *Javított kiadás* (Revised Edition) as an acceptable method of facing someone's past as an agent. In my response I challenge Szőnyei's statement. I regard Esterházy's book as a work of literature, and therefore I only consider it to be relevant in the domain of literature. The reader cannot learn the content of the agent's reports or the conditions of the agent's recruitment in their entirety. Moreover, *Javított kiadás* is a work of literature that cannot be interpreted in itself but only as an annex to *Harmonia Caestis*, which had been written earlier; as a sequel of a family novel and an artistic depiction of a complicated father-son relationship.

Péter Molnár Gál's reports are already available to readers, and his diary has been published posthumously. As the author revoked his permission of publication, it is not appropriate to pass a moral verdict based on the text.

